

БЕОГРАД И ЕВРОПСКИ СВЕТ IX И X ВЕКА

С обзиром на крајњу оскудицу непосредних изворних података о Београду IX века, може се поставити питање да ли се о њему, у време првог словенског помена, може још нешто ново рећи, када су историјски извори о средњовековном Београду систематски претресани¹. Чини нам се да може, и то не само на основу тих ретких, временски међусобно удаљених, изворних вести, већ и уз помоћ општих кретања у Европи, која су, бар посредно, одређивала и збивања на нашем тлу. Шта више, изгледа да опште прилике, макар донекле, објашњавају 878. годину, која је, стицајем околности, постала граница између античког и византијског Сингидунума с једне, и словенског Београда с друге стране. Међутим, одмах треба поновити оно што је одавно познато: све хронолошке границе имају релативну вредност. Тешко је, скоро се може рећи болно, повлачење међа између историјских епоха, јер се добро зна да су оне полако, обично кроз дуг временски период, прерастале једна у другу. Тако је и стари Сингидунум прерастао у словенски град. Београд је, у то нема никакве сумње, био словенско насеље и пре друге половине IX века. Уосталом, у то време неки Словени су већ били високи функционери Византијског царства, а словенске масе, као и раније, биле су значајан фактор у околини Солуна и на далеком Пелопонезу, акамоли око Београда². Али, ипак и 878. година остаје нека граница. Зато смо дужни да се сетимо те године, по-

готово када је у питању град који је одиграо тако значајну улогу у прошлости словенских народа, а посебно српског.

*

Док је Подунавље у антици сматрано за област на граници образованог света, оно је у Позном Римском царству добило изузетан значај, првенствено због великог притиска тзв. варварских народа. У почетку Велике сеобе то су били Германи и Хуни, па тек онда Словени и Авари. Борба између Царства и варвара није био сукоб два проста непријатеља већ борба два света, који су се по много чему разликовали. Та борба се одиграла највише у Подунављу, па су зато на прелазу из старог у средњи век добили изузетан значај градови на Сави и Дунаву. Око тих места варвари су водили жестоке борбе и обично их поседали, после чега су лако продирали на југ, у Царство. Али, ти центри су, у исто време, били и главна упоришта Империје за борбу против варварских народа, који су се кретали, и једни друге сатирали, на простору северно од великих река. У те опште оквире на почетку средњег века, уткана је и историја Београда. Био је то, дакле, град који се налазио на путу од севера ка југу Европе. А углавном тим правцем кретали су се народи тога времена. Све је њих, са хладног и снежног севера, привлачио топли Медитеран, који је још увек био центар света³.

Осим тога, народи раног средњег века кретали су се са истока према западу. При томе су посебан значај имали они који су долазили из Азије. У IV веку то су били Хуни, у VI Авари, у VII Бугари, а у IX и X Угри. Пошто су стигли у Европу, они су пљачкали и, по правилу, остајали у њој, не враћајући се у стару постојбину. За центар свога деловања обично су узимали Панонску низију, која је била погодна за продирање на све стране, а особито на југ и запад. Како се Београд налазио на рубу Паноније, он је био на путу и ових, азијских народа, и његова историја непосредно је везана за све њих. Држали су га Хуни и Авари⁴. Баш у време првог словенског помена, био је под влашћу Бугара, а управо у предвечерје угарске олује, која ће, једно време, уздрмати целу Европу. Како су Угри стигли до Алзаса, Лорена, Бургундије, Вердена, Камбреа и Рима, а 924. године, по изричитим наводима извора, у Павији спалили „четрдесет четири цркве“, сигурно је њихова тадашња улога у области Београда била необично велика. Нажалост, она нам је углавном непозната, али нас наводи на мисао да, бар када је у питању прва половина X века, сумњамо у непрекидни ток бугарске власти у Београду до 971. године.

Природни положај на саставу двеју великих река и још уздигнутом гребену, на јужном рубу Панонске низије, али и на почетку Балканског полуострва, одредио је Београду непрекидност живота. Мада је у историји града, бар када је у питању рани средњи век, било прекида, када је Београд, можда и више деценија, био у рушевинама, у њему се живот увек обнављао. Слава других градова у Подунављу, на пример Сирмијума или Виминацијума у антици, Дебрца, Смедерева или Браничева у позном средњем веку, сјала је, али и потамнила, у неким случајевима заувек. Београд се разликује од њих по томе што је у својој прошлости имао само осцилације, али никако коначну пропаст. Чини се да је његов стратегијски значај, који је проистигао, добрим делом, из природног положаја, био одлучујући. У раном средњем веку он је био истурена и важна тврђава до које је допирала власт господара са Истока или Запада. Ту су се, дакле, сучељавали источни и западни свет и у IX и X веку. А они

су се, у својој бити, по много чему разликовали. За западњаке тога времена, Византија је била извор свег богатства. Византијску ученост откривали су западни теолози вековима. У каролиншком и отонском времену постојала је »Sehnsucht nach Süden« која ће се касније претворити у »Drang nach Osten«. Од чежње био је само корак до мржње. Латини су пребацивали Грцима да су извештачени, али су их, ипак, највише мрзели што су богати. Била је то реакција варварског, сиромашног, ратника према цивилизованом богаташу⁵. Један од најбољих западних писаца X века Лиутпранд из Кремоне у својим делима »Antapodosis« и »Relatio de legatione Constantinopolitana« оставио је драгоцене вести о Словенима, а нарочито о Византији. У Цариград је путовао као посланик цара Отона I Саксонског (936—973). Као човек који је живео у једноставној привредној организацији, није схватио економски систем Византијске империје. Али, изнад свега, он је њу мрзео. У велелепном Цариграду није видео ништа лепо, а Грци су га исмејали. Сасвим разумљиво, јер је латинској мржњи према Византији одговарао грчки презир западњака⁶.

Откако је Београд, при подели Римског царства 395. године, остао у саставу провинције Горње Мезије, заједно с њом, припао је Цариграду. Али, налазио се на периферији Византијске царевине, а у IX веку, који нас посебно интересује, управо између ње и Каролиншке империје, као што ће касније вековима бити између Хабзбуршке монархије и Османлијске државе. Иако је превасходно припадао Истоку, Београд је био на самој граници Запада, па је био изложен и његовом утицају. Када је, дакле, у питању рани средњи век, политичка, привредна и културна премаћ Истока била је неоспорна. Али, и ти варвари на Западу дизали су се полако. Управо у XI веку, када је Византија изгубила Италију и ограничила се у Европи на Балканско полуострво⁷, Запад је кренуо путем привредног напретка, па је већ крајем средњег века био најразвијенији део Европе, ускоро и свега, што је остао све до наших дана. А Београду је судбина доделила да, ето вековима, стражари између та два света.

Али, иако је био под влашћу Германа и азијских народа, иако се налазио између Истока и Запада, Београд је остао првенствено словенски град. Управо словенске црте, које су временом биле све јаче, довеле су на крају до словенског назива. То име су Словени сигурно употребљавали раније, пре него што су га, у другој половини IX века, почеле да користе и саме несловенске канцеларије. Занимљиво је да тај први, може се данас слободно рећи чувени, помен словенског имена града из 878. године, када се јавља његов верски поглавар евнух Сергије, Словен по пореклу, као *episcopus Belgradensis*, не потиче са Истока већ са Запада, и то из писма папе Јована VIII⁸.

Тако је, дакле, назив из 878. само крајњи резултат једног процеса који је до те године био завршен. Али, умесно је и данас поставити питање када је Београд престао бити романски и постао словенски град. Да ли се то десило одједном, после неког жестоког напада и рушења, или је то био процес који је имао своје трајање? Истраживачи узимају да је Београд словенски отприлике од прве половине VII века, и да је то остао кроз VII и VIII век. У основи, такво мишљење је тачно, мада о Београду из та два столећа скоро да и нема изворних података. Али, зато је словенски археолошки материјал присутан у Београду пре његовог словенског помена⁹. Ипак, када је у питању европска историја раног средњег века, етничка питања су веома замршена. У сеобама, често је један народ био само водећи, на челу савеза у који су улазили цели или делови других народа. Осим тога, после политичке пропасти, не значи да је и физички нестао један народ. У сеобама, опет, не значи да се цео народ одселио. И после одласка главнине Гота, они се помињу на разним местима, од Кримске Готије до Шпаније. О Хунима има вести после распада њиховог племенског савеза. После пропасти државе Лангобарда, они се редовно помињу више од две стотине година. Шта је све и докле остало у подручју Београда од силних варварских народа, тешко је рећи. Они су прокрстарили јужном Панонијом и северним деловима Балканског полуострва, али су их и држали, укључујући и сам Београд. Сви су остављали трагове, а поготово

стари Романи, који су у Београду имали столетну традицију. Како свака појава, па и она у друштву има своју инерцију, романски елементи, нарочито када је у питању градски живот, без обзира да ли су то освајачи желели или не, нису могли нестати одједном¹⁰.

Исто тако, чини нам се умесно тражити одговор на питање: зашто се Београд, који је од раније словенски град, не помиње словенским именом пре друге половине IX века? За то се могу навести многи разлози: недостатак изворних података из тога времена, као и могућност да је Београд, после инвазија, једно време, био у рушевинама. Треба водити рачуна и о томе да се чисто словенски називи јављају релативно касно, јер разни несловенски писци, као што су, на пример, византијски, вековима словенске народе називају старим античким именима. На крају, може се предвидети и могућност да се у будућности нађе неки ранији податак о словенском називу града. Ипак, чини се, да ниједан од поменутих одговора не задовољава у потпуности. Сви они су превасходно формалног карактера; ниједан не објашњава узрок појаве словенског имена. По нама, појава тога имена, баш у другој половини IX века, није случајна, а да би се разумела, добро би било уочити поједине чињенице из историје Европе тога времена.

За Европу IX века, и то нарочито његову другу половину, карактеристичне су две велике инвазије. Прва је долазила са југа и њени носиоци су били Арабљани, на Западу тада боље познати као Сарацени. Наоружани исламском идеологијом, они су брзо створили царство, које се, по пространству, може мерити са највећим државним творевинама образованим у историји човечанства. У IX веку заузели су знатне делове јужне Италије, 846. опљачкали су саму цркву св. Петра у Риму, а у оквиру поковања Сицилије, 878. године, дакле тачно у време првог словенског помена Београда, посели су Сиракузу, привредно најнапреднији град на острву. После тога, загосподарили су, политички и привредно, највећим делом богатог средоземног подручја¹¹.

За Европу IX века, међутим, још значајније последице имала су освајања Нор-

мана са севера. Крећући се својим брзим бродовима, они су најпре пљачкали западноевропске обале, да би затим уз реке, или на други начин, залазили дубоко у копно и уништавали све пред собом. Док су у црквама одзвањали рефрени молитве „Од норманског беса, спаси нас Господе“, поједине норманске вође, не задовољавајући се више само пљачком, почели су да освајају делове западноевропске територије. Управо 878. године краљ Алфред Велики (871—900) морао је званично да им препусти део Енглеске, да би неколико деценија касније завладали стратегијски значајном Армориком, која је по њима добила име Нормандија¹².

Норманска освајања су била сигурно најзначајнији спољни чинилац који је допринео разарању велике Каролиншке монархије. Као што је познато, она је, сем византијске јужне Италије, арабљанске Шпаније и, наравно, Британских острва, обухватала скоро целу Западну Европу и протезала се такорећи до самог Београда. Било је то, после римских времена, прво царство на Западу, које су, додуше уз многе перипетије, створили варвари, али угледајући се, па и наслањајући, на римску политичку баштину. У франачком времену изграђују се вазални односи, најпре на приватно-правној основи, да би затим, као главна спона која је повезивала слободне људе, били уткани у иначе прилично слабу државу раног средњег века. Баш 877. године, дакле у другој половини IX века, цар Карло Ђелави озаконио је наследност бенефиција, чиме је процес изградње феудалних односа, у главним цртама, био уобличен. Ипак, како кажу данас најбољи европски медијевисти, франачки период представља само покушај организовања. И меровиншки и каролиншки владари сматрали су државу својим власништвом. Зато су је стално делили, док је коначно нису поделили. Управо IX век је доба тих деоба. Од 814, од смрти Карла Великог, до 888. године, до смрти Карла Дебелог, толико је било тих подела, од којих је без сумње најзначајнија она у Вердену 843. године, да се Каролиншка империја коначно распала¹³.

Политичку пропаст Франачке царевине пратио је одређени застој западноевропске

културе, која у раном средњем веку, најблаже речено, није била на завидној висини. Слабљење централне власти водило је, најпре на привредном плану, затварању мањих целина, понекад и самих феудалних домена. А свако затварање ометало је циркулацију људи и идеја. Једина институција која је још имала универзални карактер била је црква, али је управо њена тадашња слабост, како у центру, у Риму, тако и у провинцијама, била таква да је изазвала појаву клинијевског покрета, који ће тежити најпре њеном оздрављењу, па тек онда јачању. Зато није чудо што IX век, особито његова друга половина, на културном плану представља одређену празнину између Каролиншког ренесанса VIII века и Отонског препорода X столећа.

Док је тако Европа била заокупљена двема великим инвазијама, и док се распадала Каролиншка империја, стварали су се, баш на источној и југоисточној периферији бивше Карлове државе, услови за афирмацију народа који су дотле ипак играли другостепену улогу у историји Европе. Били су то словенски народи. Када се читају каролиншки извори стиче се недвосмислен утисак да се Карло Велики (764—814), после покорвања Саксонаца, задовољио само наметањем врховне власти Полапским Словенима. Њега даље није интересовао пагански Исток. А управо, у време распадања франачког колоса, на његовој источној граници јављају се словенске државне творевине у Панонији и Моравској. Ни појава Великоморавске кнежевине, о којој је са доста симпатија писано у словенској историографији, не може се ни одвојити ни разумети без франачког IX века. Преузимање веће улоге и излазак на историјску позорницу словенских народа, водио је њиховој христијанизацији. Зато она пада, дакле не случајно, углавном у другу половину IX века. У то време покрштавају се Бугари. У то време покрштавају се Срби. У то време пада толико значајна делатност Ђирила и Методија. Баш у то време Руси стварају прву државу. Нормани, чију смо улогу, сматрамо с разлогом, истакли, својом трговином с Византијом, подстакли су привредни живот у пространој руској низији и сигурно,

бар посредно, утицали на стварање државе у тој области. Оснивач државе у Русији, кнез Рјурик, владао је олприлике од 862. до 879. године, дакле у време првог словенског помена Београда. Ако су дотле, а то се мора признати, у изворима некако рељефније приказивани германски народи и они пореклом из Азије, од сада Словени заузимају оно место, које им, по броју и простору који су посели, припада. Тако се не можемо отети утиску да су се Словени некако потврђивали постепено и са временом.

Тако, када се све сабере, могло би се закључити да су Словени у раном средњем веку сразмерно касно, после Германа и разних азијских народа који су као ви-

хор улетели у Европу, постали самосталан фактор; сразмерно касно су образовали своје државе и међу последњима у Европи примили хришћанство и тако ушли у круг средњовековне образоване екумене. Али, зато су имали друга преимућства: њихов историјски развој кретао се стално узлазном линијом. Стварање држава и покрштавање у IX веку, једном речју потврђивање Словена на широком подручју источне и југоисточне Европе, означаје тај период у њиховој историји, слободно можемо рећи, новим квалитетом. У тај нови квалитет спада и афирмација словенских назива. Зато, изгледа, да и појава словенског помена Београда, баш у другој половини IX века, има своје историјске разлоге.

НАПОМЕНЕ

¹ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.

² Византијски извори за историју народа Југославије, I, Београд 1955, 268—272, 275—276, 278—281, 293—294; II, Београд 1959, 66—75.

³ О Београду у време Велике сеобе народа: Ф. Баришић, *Византиски Сингидунум*, Зборник радова Византолошког института, 3 (1955) 1—13; Б. Ферјанчић, *Београд од почетка Сеобе народа до досељења Словена* (375—602), *Историја Београда*, I, Београд 1974, 105—112; Ј. Калић-Мијушковић, н. д., 20—27.

⁴ О Аварима уп.: Ј. Ковачевић, *Аварски каганат*, Београд 1977.

⁵ J. Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd 1974, 174.

⁶ Liutprandi Antapodosis, *Monumenta Germaniae Historica*, tomus V, Scriptores, tomus III, Hannoverae 1839, 273—339; Liutprandi Relatio de legatione Constantinopolitana, *Monumenta Germaniae Historica*, tomus V, Scriptores, tomus III, Hannoverae 1839, 347—363. Уп. Ј. Радонић, *Лиутпранд, епископ Кремоне, и његов извештај о Византији и источно-европским приликама*, Просветни гласник, 34 (октобар 1913) 944—966.

⁷ О византијској јужној Италији од IX до XI века још увек је класично дело: J. Gay, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin depuis l'avènement de Basile I jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867—1071)*, Paris. 1909. О норманској јужној Италији и Сицилији: F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, I—II, Paris 1907.

⁸ «Ceterum gloria vestra sciat Sergium eunuchum, qui cum genere sclavus esset... ad Episcopatum Belgradensem proeuctus est» (16. април 878). G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Budae 1829, 202.

⁹ Г. Марјановић-Вујовић, *Најновија археолошка истраживања у Београдској тврђави*, *Историја Београда*, I, Београд 1974, 292—295.

¹⁰ Можда у томе светлу треба посматрати и податак Константина Порфирогенита, који, излажући догађаје око 630. године, помиње византијског „стратега“ у Београду. Историчари су овај податак углавном одбацивали. Међутим, Ф. Баришић, н. д., 12—13, се залаже за пажљивији однос према овој врсти цара-писца, Б. Ферјанчић, *Византијски извори*, II, 49 нап. 151, понавља мишљење Ф. Баришиша, истичући да „Овде стратег не значи поглавара теме, већ војног команданта уопште“.

¹¹ О исламу и Западној Европи: N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh 1960. За историју Сицилије: G. Libertini—G. Paladino, *Storia della Sicilia*, Catania 1933.

¹² О Европи од V до X века: M. Deanesly, *A History of Early Medieval Europe*, London 1956. Уп. и L. Musset, *Les Peuples scandinaves au Moyen Age*, Paris 1951.

¹³ Уп. H. Fichtenau, *Das Karolingische Imperium*, Zürich 1949.

BEOGRAD AND THE EUROPEAN WORLD IN THE 9th AND 10th CENTURY

Momčilo Spremić

Beograd appears under this Slavic name for the first time in historical sources in 878, while by that time it was always called Singidunum, i.e. by the old, in antiquity well known name. In the early Middle Ages it lay on the road on which peoples used to pass from the north to the south and from the east towards the west. It was situated at the boundary of the rich Byzantine Empire, but also at the border of the western world.

The appearance of the Slavic name in the very second half of the 9th century has its

historical grounds. While Europe was concerned about the incursions of the Arabs and Normans, the Frankish Empire declined so that at the eastern and southeastern border of the former state of Charles the Great were created conditions for a better affirmation of Slavic peoples. At that very time they formed their states, accepted Christianity and got an alphabet, by which the period of literacy in Slavic languages started. This period means therefore a new quality in their history and this new quality includes the affirmation of the Slavic names as well.